

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА XV

Уређивачки одбор

Др Дејан Ајдачић, Институт за класичне студије и славистику
Филолошког факултета Универзитета у Гдањску, Гдањск, Пољска

Проф. др Ана Витанова-Рингачева, Филолошки факултет,
Универзитет „Гоце Делчев”, Штип, Северна Македонија

Др Барбара Иванчич Кутин, Институт за словенско народописје ЗРЦ
САЗУ, Љубљана, Словенија

Др Бојан Јовић, Институт за књижевност и уметност, Београд,
Србија

Др Данка Лајић Михајловић, Музиколошки институт САНУ,
Београд, Србија

Др Мирослава Лукић Крстановић, Етнографски институт САНУ,
Београд, Србија

Др Сузана Марјанић, Институт за етнологију и фолклористику,
Загреб, Хрватска

Проф. др Милош Миленковић, Филозофски факултет Универзитета
у Београду, Београд, Србија

Проф. др Андреј Мороз, Филолошки факултет МГУ, Москва, Русија

Проф. др Слободан Наумовић, Филозофски факултет Универзитета у
Београду, Београд, Србија

Проф. др Јеленка Пандуревић, Филолошки факултет Универзитета у
Бањој Луци, Бања Лука, Република Српска

Др Данијела Петковић, Институт за књижевност и уметност,
Београд, Србија

Др Биљана Сикимић, Балканолошки институт САНУ, Београд,
Србија

Рецензенти

др Слободан Владушић, др Смиљана Ђорђевић Белић,
др Миша Ђурковић, др Бранко Златковић, др Јасмина Јокић,
др Данијела Костадиновић, др Горан Максимовић,
др Весна Марјановић, др Милош Матић, др Драгољуб Перић,
др Соња Петровић, др Валентина Питулић,
др Данијела Поповић Николић, др Жељко Радинковић,
др Немања Радуловић, др Биљана Сикимић,
др Милица Спремић Кончар, др Бојан Чолак

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА XV

Тематски зборник радова

Уредник

Др Јеленка Пандуревић

Удружење фолклориста Србије, Београд
Институт за књижевност и уметност, Београд
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд
Научно-образовно културни центар „Вук Караџић”, Тршић

Београд – Тршић
2025

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ	7
------------------	---

Слободан П. Наумовић ОД НАЦИОНАЛНЕ КА КОСМОПОЛИТСКОЈ НАУЦИ (И ДАЉЕ)? РАЗМИШЉАЊА О ПОЛИТИЦИ ЕТНОЛОГИЈЕ И АНТРОПОЛОГИЈЕ НА ПОЧЕТКУ ХХІ ВЕКА	27
--	----

Драгана Б. Вукићевић ТРИ ПРИСТУПА ФОЛКЛОРИСТИЧКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА – ДОСИТЕЈЕВ, ВУКОВ И МАРКОВИЋЕВ	75
---	----

Славица О. Гароња Радованац ИДЕОЛОГИЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА У ИСТРАЖИВАЊИМА НАРОДНЕ МУЗИКЕ / НАРОДНОГ МЕЛОСА У ДЕЛУ ВЛАДИМИРА ДВОРНИКОВИЋА	89
---	----

Борис Д. Булатовић ИДЕОЛОШКИ ПОДТЕКСТ У КРИТИЧКИМ САГЛЕДАВАЊИМА ЊЕГОШЕВЕ И АНДРИЋЕВЕ „УПОТРЕБЕ” ФОЛКЛОРНОГ НАСЛЕЂА	121
---	-----

Ана Ж. Јањић УСМЕНЕ ИСТОРИЈЕ О СМЕДЕРЕВСКОЈ ЕКСПЛОЗИЈИ 1941. ГОДИНЕ	147
---	-----

Данијела Р. Петковић НА НАКОВЊУ <i>РАСКОВНИКА</i> (ЧАСОПИС <i>РАСКОВНИК</i> У ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКОМ КОНТЕКСТУ 60-ИХ И 70-ИХ ГОДИНА ПРОШЛОГ ВЕКА)	167
--	-----

Милан В. Томашевић ПЕСМЕ О РЕЗОЛУЦИЈИ ИНФОРМБИРОА И СТАЉИНУ У ФОЛКЛОРНОЈ ЗБИРЦИ ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ	181
--	-----

Ђорђина М. Трубарац Матић
ФОЛКЛОР ОМЛАДИНСКИХ РАДНИХ АКЦИЈА И ЊЕГОВА
УЛОГА У ИДЕОЛОШКОМ ОБЛИКОВАЊУ У ФНРЈ203

Дејан М. Илић
ЕПСКЕ ЛАЗАРИЦЕ ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
У ЕТНОГРАФСКОЈ ЗБИРЦИ АРХИВА САНУ –
ПОЛИТИКА И ЕПИКА225

Марина П. Младеновић Митровић
ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ПИЖОН
И ЕТНОГРАФСКА ЗБИРКА АРХИВА САНУ253

Александра П. Бјелић
ВОЈИСЛАВ М. ЈОВАНОВИЋ МАРАМБО
О УСМЕНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ У НАШОЈ КУЛТУРИ267

Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић
Лидија Д. Делић
ВИЦ О БАБИ
(ПОД)СМЕХ КАО ИДЕОЛОШКА И СТРАТЕШКА ТАКТИКА279

Данијела С. Лекић
УЛОГА СКОПА И ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ
СТАРОЕНГЛЕСКОГ ЕПА *БЕОВУЛФ*302

Бојана М. Максимовић
ВИЛЕ И ВАЛКИРЕ: УПОРЕДНА АНАЛИЗА
ПРЕДСТАВА У СТАРОНОРДИЈСКОЈ ЕДИЧКОЈ
И СРПСКОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ319

Наташа С. Дракулић Козић
ПАТРИЈАРХАЛНА ИДЕОЛОГИЈА
У УСМЕНИМ ЕПСКИМ ПЕСМАМА О
ДЕЛИЈИ ДЕВОЛЦИ / ЖЕНИ РАТНИЦИ337

Анастасија С. Живковић
САВРЕМЕНЕ РОДОЉУБИВЕ ПЕСМЕ СА КОСОВСКОМ ТЕМАТИКОМ
КАО СРЕДСТВО ПОЛИТИЧКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ
СА ЦИЉЕМ УСПОСТАВЉАЊА И ОЧУВАЊА
НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА353

Невена В. Милановић Минић
ГОСТОПРИМСТВО
КАО НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ:
МАПИРАЊЕ ПРАКСИ379

Ана Ж. Витанова-Рингачева
ВЕВЧАНСКИОТ КАРНЕВАЛ – ТРАДИЦИЈАТА ВО
ФУНКЦИЈА НА ПОЛИТИЧКАТА САТИРА395

Suzana J. Marjanić
VLADIMIR DODIG TROKUT ILI „UMJETNIK KAO ETNOGRAF”:
MISTIFIKACIJA I USMENA POVIJEST413

Сузана Д. Мицева
ДЕТСКИОТ ФОЛКЛОР ВО
ЗБОРНИКОТ НА БРАКАТА МИЛАДИНОВЦИ427

ПАТРИЈАРХАЛНА ИДЕОЛОГИЈА У УСМЕНИМ ЕПСКИМ ПЕСМАМА О ДЕЛИЈИ ДЕВОЈЦИ / ЖЕНИ РАТНИЦИ

Усмене епске песме о делији девојци / жени ратници, тематизују замену фемининог родног идентитета маскулиним и као такве представљају пример нарушавања друштвеног кода успостављеног у оквирима традиционалне културе. Примарни корпус истраживања обухвата предвуковска бележења епике, као и све збирке Вука Стефановића Караџића, док је секундарно укључена и знатно шира грађа. Предмет проучавања јесте патријархална идеологија која се приликом прерушавања жене у мушкарца вишеструко пропитује кроз успешно деловање јунакиња под маском у новом пољу моћи. Поред релативизације подела социјалних улога на основу пола, уочава се и потврда патријархата, јер он након оваквих иступања неће бити нарушен, већ ће, напротив, остати очуван. Циљ рада је да понуди нову анализу контекста предоченог кршења норме, односно услова у којима до њега долази, као и реакције околине на преступ, преиспитујући основаност приступа фолклору с аспекта феминистичких теорија и родних студија. Посебна пажња посвећена је механизмима употребљеним ради одржавања колективних уверења и чврсто постављених правила понашања свих појединаца у заједници.

Кључне речи: делија девојка, жена ратница, прерушавање, родни идентитет, патријархат, српске усмене епске песме.

Мотив делије девојке, жене ратнице, интернационалног је карактера (в. Delić 2014: 79–106; уп. Павловић-Самуровић 1974: 255–268; Vidaković Petrov 1993: 23–28; Šapkaliska 1999: 79–84; Vidaković Petrov 2001), а његова заступљеност у српским

* natdrakulic@gmail.com

усменим епским песмама раније је анализирана с аспекта обреда прелаза, као вид замене родног идентитета чином прерушавања (в. Дракулић Козић 2021; уп. Дракулић 2018; 2019). Јунакиња иступа из фемининог у маскулини домен моћи услед специфичних околности (које варирају), премоделујући сопствено тело, те присвајајући јуначка обележја: мушку одећу, коња, оружје, некада и друге карактеристичне предмете, и у делокругу нетипичном за жену (у оквирима датог контекста) функционише под маском, уз измењено понашање, све док не постигне циљ због којег је преступ начинила, враћајући се потом уобичајеним друштвеним улогама – удаји, рађању деце, односно обављању супружничке и мајчинске функције у затвореном простору куће. Предмет овог рада јесте позадина традиционалне културе чије се норме крше и пропитују, да би потом биле коначно одбрањене, изнова потврђене, тиме још и учвршћене. Истраживање се обавља са циљем да се на примерима српских усмених епских песама покаже како функционишу механизми патријархата којима се колективна уверења и правила понашања вековима одржавају.

Примарни корпус истраживања обухвата предвуковске збирке: *Народне песме у записима XV–XVIII века* Мирослава Пантића, *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама* Герхарда Геземана, *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа* Валтазара Богишића, *Пјеванија црногорска и херцеговачка* Симе Милутиновића Сарајлије, као и укупно бележење Вука Стефановића Караџића: *Српске народне пјесме* (II–IV књиге бечког издања и VI–IX књиге државног издања), уз *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стефановића Караџића* (II–IV књиге) које су приредили Живомир Младеновић и Владан Недић. Поједини додатни и новији извори биће по потреби укључени ради илустрације и поткрепљивања одређених закључака.

Тема маскирања жене у мушкарца у назначеној грађи већ је тумачена у контексту истраживања Арнолда ван Генепа (в. 2005), Мирче Елијадеа (в. 1994; 1996; 2003), Виктора Тарнера (в. 1987; 1989) и Михаила Бахтина (в. 1978), а у вези са појмовима обреда прелаза, иницијације, лимиалности, односно карневализације.¹

¹ Није нам намера да понављамо закључке из сопствене докторске дисертације и претходних краћих студија на дату тему. О њима се читалац може детаљније извести из извора на које се упућује на крају прве реченице овог рада. Преглед литературе о мотиву делије девојке, жене ратнице, из пера других аутора такође је раније сачињен (в. Дракулић Козић 2021: 30–31), па га овде нећемо изнова таксативно наводити, мада ћемо тамо где је потребно упућивати на неке од радова.

Овога пута ослањамо се на теоријске поставке Џудит Батлер у вези са појмовима пола, рода и перформативних чинова. Треба напоменути да „поигравање са идентитетом” несумњиво „упућује на могућа карневалска исходишта народних пјесама у којима се инверзијом актера на линији пола пародира епска матрица” (Пандуревић 2011: 22), истовремено представљајући својеврсну причу о иницијацији, но ти аспекти овога пута неће бити у фокусу наше пажње.

У феминистичким и другим теоријама појам пола најчешће се разматра као природна, биолошка, физиолошка и бинарна категорија која човека обележава на рођењу, док се род посматра као скуп културолошки конструисаних и парадигматски наметнутих друштвених улога на основу тога што је појединац својим телом унапред дефинисан једном од двеју ознака – женско или мушко, без алтернативе. Џудит Батлер критички проматра предочену проблематику кроз призму „перформативности”, односно подразумевајуће конструкције рода, што се одржава под присилом и остварује у оквиру „*processa iterabilnosti, uređenog i ograničenog ponavljanja normi*”, по правилу „*kroz silu zabrane i tabua, uz pretnju ostrakizmom, pa i smrću, pretnju koja upravlja proizvodnjom i nameće joj oblik, ali je – na tome insistiram – ne predodređuje u potpunosti*” (2001: 127). Посебан значај њених истраживања јесте приказивање пола у оквиру дискурса, уз промишљање разних значења која се приписују људском телу с обзиром на један његов појединачан део.

Kada se zapitamo da li su polni identiteti konstruisani, postavljamo jedan manje-više prećutan skup pitanja: da li je polnost rezultat tako jake prisile da bismo je morali shvatiti kao nepromenljivu? Ako je od početka tako uslovljena, zar to nije neka vrsta esencijalizma na nivou identiteta? Reč je o načinu da se opiše to dublje i možda nepovratno značenje *konstituisanosti i prisile* naspram kojeg pojmovi „izbora” i „slobodne igre” ne izgledaju samo čudni, već nezamislivi, a ponekad čak surovi. Pretpostavka da je polnost konstruisana ima za cilj da ospori tezu po kojoj polnost ima prirodan i normativan oblik i kretanje, to jest oblik koji se približava normativnoj fantaziji o uslovljenoj heteroseksualnosti. (Batler 2001: 125)

Поступци којима делија девојка, жена ратница, у српским усменим епским песмама преобликује сопствено тело прекривајући га потом мушком одећом представљају припрему за иступање из

фемининог у маскулини домен моћи, чиме она крши друштвени норматив. Излазак у сферу нареченог „избора”, односно „слободне игре” захтева, дакле, одређене радње које се превасходно односе на тело, а то су: бријање главе или шишање власи, односно прављење ратничке фризуре: „Главу мије, женску косу брије, / На делинску перчин оставила” (Милутиновић 1837: 107), затим стезање груди: „’И узимај зелену доламу, / Па ударај дугме до дугмета, / Куда не мож’ ни јабука проћи, / А камоли туђа брата рука” (СНПр II: 67). Изузев затезања дојки – неспорно полно детерминишућих – чинови премоделовања, преоблачења и преузимања ратничких обележја представљају вид културолошког акта кроз који појединац комуницира с колективом, те маскирање има за циљ да јунакиња своме окружењу пошаље поруку како она јесте мушкарац и да се према њој тако треба односити. „Одело које девојка облачи такође носи суму социјално-статусних информација у контексту симболичне промене родног идентитета” (Сувајдић 2008: 237). Опис опремања делије девојке, жене ратнице, одговара дескрипцији припремања епског јунака уочи боја, при чему су назначени појединачни делови одеће, као и присвајање мужевљевог оружја, коња, затим прибора за пушење и свирање.

Обукује свилене кошуље, / Врх кошуље токе и јечерме, / Врх јечерме зелене доламе, / Опаса се пасом свиленијем, / За појасом двије пушке мале, / Нису лите ни чекићем бите, / Но у Млетке у калупу слите, / У њих гвожђа ни дрвета нема / До чакмака који огањ дава, / Међу њима ножа сребрнога, / А на раме сјајна цеввердана, / О појасу сабљу оковану, / А на турску шаља завезала. / Пак се дору у рамена баца, / А у руке плетену канцију, / На дорату ноге прекрстила, / Лулу пије, уз тамбуру бије. (СНПр III: 58)

Напоменимо овде да Џудит Батлер трансродно прерушавање види као делање којим се постиже „parodiranje vladajućih normi” (2001: 161), али не нужно и њихово подривање. Наш књижевни корпус (усмене епске песме које истовремено тематизују патријархалну заједницу, с једне стране, те из њеног контекста произилазе и у њеним оквирима настају, с друге стране) потврђује њену тезу да иступање из фемининог у маскулини домен моћи преодевањем у мушко рухо у коначници води ка очувању колективних уверења и образаца понашања.

На самом крају, непосредно пре него што ће прекорачити границу постављену између два полна и родна идентитета, врши се преноминација, рецимо, кроз измену назива професије, чиме се на језичком нивоу јунакиња преозначава како би из пасивног прешла у активни делокруг: „Не зови ме Пеиман дјевојком, / Нег ме зови Пеиман спахија” (Богишић 1878: 96).² Наведени пример специфичан је, између осталог, по томе што помиње лично име делије девојке. Овај поступак заступљен је, дакако, и у другим песмама, где се, међутим, појављују типска имена: Фатима (ЕР: 159), Анђелија (Милутиновић 1837: 7, 81; СНПр II: 59; СНПр III: 60), Хајкуна (Милутиновић 1837: 107), Крстиња (Милутиновић 1837: 143), Златија (СНП III: 28, 40), Марија, односно Мара (СНП III: 72, 73) и Јања (СНПр II: 67), и то најчешће тамо где је реч о младој девојци. Удате жене ређе се номинују овако. Оне се углавном називају према имену свога мужа:³ Маркова љубовца (СНПр II: 52), љуба Хасан-аге Куне (СНПр III: 29), сестра Тодорова, односно Тодорова љуба (СНПр III: 57), Ивова љубовца (СНПр III: 58), Радова љубовца (СНПр III: 59)⁴, или песма подразумева да се на основу контекста изреченог у претходним стиховима зна чија је, те је помиње неодређено као љубу (СНП III: 49)⁵. У нашој грађи постоје само два примера где се жена ратница у недвосмислено удатом статусу именује, али типски, као Анђелија (Милутиновић 1837: 81; СНПр III: 60). Још две песме номинују јунакињу која није девојка, али је ту реч о удовици (опет Анђелији) (Милутиновић 1837: 143), односно жени која својим иступањем у маскулини домен моћи покушава да измени сопствени брачни статус тако што ће убити мужа и касније се преудати за другог јунака (реч је о Златији,

² Ови стихови потврђују тезу да се код јунакиња у српским усменим епским песмама „karakterizacija lika zanimanjem ili pomoću nomina agentis bezmalo [...] ne upotrebljava (krčmarica Mara ili Jana izuzeci su od ovoga)” (Kleut 1998: 28).

³ Квалификатори према типу породичног односа карактеристични су не само за јунакиње нашег корпуса већ и за усмене епске песме уопште (в. Prčić 1998: 57).

⁴ У овој песми сестра и жена ускока Рада спашавају заједно заточеног јунака (главу њихове породице), при чему је лично име сестре, типско додуше, исказано у песми – она се зове Ружица. Овај пример додатно поткрепљује тезу да удата жена у патријархалном друштву у потпуности припада мужу, попут каквог објекта, што је на језичком плану дакако изражено.

⁵ У наслову који је Вук Стефановић Караџић приписао овој песми она је *Љуба хајдук-Вукосава*, при чему сам сакупљач и приређивач накнадно врши номинацију, држећи се притом модела карактеристичног за свет усмене епске песме, који је истовремено и позадина на чијем плану оне настају, а реч је о традиционалној култури Срба заснованој, између осталог, и на постулатима патријархата.

а, након што се покрсти, Ружици)⁶ (СНП III: 28). „Ovakav (slabije markiran) način karakterizacije ženskih likova u epskim pesmama izraz je i odraz, pre svega, patrijarhalnih društvenih normi, a u junačkim epskim pesmama još i neuporedivo manje uloge ženskog delovanja u epskoj priči.” (Kleut 1998: 28). Показали смо да наречено важи и за делију девојку, жену ратницу, без обзира на то што она јесте активна и главна јунакиња у оквирима нашег корпуса.

Након описаних радњи делија девојка, жена ратница, успешно дејствује у маскулином домену моћи, чиме директно крши општеприхваћени норматив који феминини делокруг своди на супружничку, односно мајчинску функцију, уз обављање разних послова у кући и око куће. Управо тело (које јој омогућава улогу рађања, али је свакако нити обавезује нити своди нужно само на њу) кроз културолошке процесе и друштвене прописе обележава жену као блиску природи (в. Ortner 2003: 146–178), пасивну, без права одлучивања у ширем и ужем колективу. Њено је тело маскирано, а тиме преозначено као мушко; да није тако, она би сносила последице за то што је прекорачила своја овлашћења у оквирима патријархалне заједнице. „All of these, therefore, attest to the fact that in Serbo-Croatian oral epics the maiden, in fact, cannot be the hero's double, if she retains her female and human nature and preforms a heroic feat” (Kleut 1999: 54).⁷

Како маска делији девојци, жени ратници, омогућава досезање новог поља моћи, у патријархалном друштву резервисаног само за мушкарца, током њеног боравка у војсци или, уопштено говорећи, за време деловања *incognito*, долази до релативизације (у неким случајевима и пародизације) поделе социјалних улога на основу пола. Када је реч о исмевању, треба поменути песме које обилују хуморним и еротским епизодама, по правилу везаним за

⁶ Након војевања, женидбе, те убиства Хасан-аге Куне, она се враћа у феминини делокруг двоструким обредом – поновним крштењем (крстила се пре тога као мушкарац и добила име Јован) и трећим по реду венчањем, овога пута за Сењанин Ивана (осим првог, несретног брака, она је кратко била ожењена Ивановом сестром Анђелијом, са којом, да напоменемо, понавља образац који је на њој претходно примењивао супруг – не конзумира брак – због чега њена наводна љуба остаје „невесела”). Народни певач посебно сигнализира да она неће поново кршити норму након што разоткрије свој идентитет, и то у стиховима: „Дивно јој је име нађенуо, / Дивно име: Питома Ружица, / Па је онда за се привјенчао” (СНП III: 28).

⁷ „Све ово, дакле, потврђује чињеницу да у српскохрватској усменој епизи девојка, у ствари, не може да буде јунаков двојник, уколико задржи своју женску и људску природу и учини јуначки подвиг.”

Сви преводи у раду су ауторкини.

хомосексуални контакт. У „Куниној Златији” под свакодневним околностима строго забрањен полни однос између две жене се потенцира, али до њега не долази приликом свођења младенаца (с једне стране, Златије, прерушене у мушкарца и, с друге стране, Анђелије, сестре Ивана Сењанина, којој није познат аутентичан идентитет „младожење”): „Кад је тавна ноћца настанула, / И млађенце у ђердек сведоше, / Ал’ да видиш чуда великога: / Намјери се ђаво на ђавола, / Одмиче се једно од другога” (СНП III: 28). Народни певач, као представник патријархалне заједнице, у стиховима критички коментарише табуисани контакт, при чему се женски принцип шаљиво али експлицитно доводи у везу са сотоном. Ова епизода треба да засмеје публику, илуструјући испитивање граница и строгих правила патријархата, при чему се јасно назначавашта јесте а шта није допуштено чинити, чиме се норма штити.

Унеколико је другачији тип односа у низу песама где мушкарац не зна да је пред њиме заправо маскирана жена, већ држи да је позван да спава са припадником свога пола. У песми „Љуба хајдук-Вукосава” изостављени су стихови у којима се вероватно дословце потенцира нешто што је табуисано:

Ал’ ево ти муке од невјесте: / Не може се распасати млада, / Да јој Туре не угледа дојке! / Све мислила на једно смислила, / Па му пружи ногу и чакширу: / „Ој Турчине, Боичић-Алиле! / [...]” / Кад то чуо Боичић-Алиле, / Преко куле иде назадачке, / А невјеста за њим потрупачке, / Из бјеле га изагнала куле, / Па за њиме затворила врата, / Па се таде рајет учинила” (СНП III: 49).

Постоји и пример (из ширег, секундарног корпуса) где се експлицитно помиње хомосексуални физички контакт: „Нећу твоје пиво ни ракије, / Но ми скини са ногу папуче, / Па донеси пиво и дувана; / Вала била, па тако ми дина, / Ноћас ћеш ми бити за цувана!”, који се ипак не реализује јер је реакција мушкарца иста као у претходно наведеној песми: „Асан оде њојзи говорити: / ’Богом брате, царева делијо, / Немој ми се дина дохваћати, / Даћу тебе пуну чизму блага; / Како сване и данак осване, / Све ћу вама вољу испунити!” (Шаулић 1929б: 73).

Ратничку улогу делија девојка (која одлази у војску за вереником) обавља веома успешно, бивајући чак награђена за сопствена постигнућа: „Цар је њојзи тадер говорио: / ’На дар тебе

на Босни везирство / Без промјене за тридес' годинах, / Да га ијеш, мене да не дајеш, / Још из хазве три товара блага, / И још ћу ти дворе направити, / И кћерцу ти дати за љубовцу” (Милутиновић 1837: 107). Тиме јој се нуди могућност да учествује у државничким пословима (као везир) и задобије одређену власт, што сама категорички одбија, потенцирајући тиме разлоге због којих је прекршила норму и дејствовала као мушкарац: „’Фала теби, царе господаре, / Нећу – рече – ја твојега дара, / Но те молим како господара, / Напиши ми бијела фермана: / – Док је гође Љубовића трага / Да не иде на цареву војску – ’” (Милутиновић 1837: 107). Маскулини, ратнички домен моћи овде се показује као нешто непожељно (свакако не на нивоу система, већ на индивидуалном плану), при чему постоји воља де се војна служба избегне како би се оба супружника – и бег Љубовић и Хајкуна – посветили оснивању породице.

Има, дакако, примера где хероина ужива у новој улози, те се чак насилно понаша, пошто јој то омогућава маскулини домен моћи који осваја под маском: „’ћера коња ка Удбињи граду, / Кога ћаше на путу сретати, / Сатисне га с пута испод пута” (СНП III: 49). Потом се према Турчину, који јој по протоколу прихвата коња, понела на следећи начин: „А она га удри топузином, / ’Хајд’ отоле, курвино копице!” (СНП III: 49), надаље се лажно представљајући као изасланик цара који је наводно дошао по заробљеника (иначе њеног мужа) да га води на погубљење. Околина на жену ратницу прерушену у мушкарца реагује у страху, с обзиром на њено понашање и изглед – као да је пред њима заиста човек из власти за којег се она издаје. Одећа је културни код и у оквирима традиционалне културе патријархалног типа социјално одређује онога који је носи. Љуба хајдук Вукосава убија стражара тамнице, а супружника кажњава док јој је то омогућено: „Удари га топузином тешком, / Удари га и два и три пута” (СНП III: 49), што касније сама признаје: „’Но опрости оне топузине, / Е сам многе ноге осветила” (СНП III: 49). Последњи наведени стих сведочи о истински тешком и сасвим потчињеном положају жене у патријархалној заједници. Сам почетак песме указује на то каква би требало да буде реакција на вест о томе да је мушкарац, односно глава породице, у затвореништву: „Заплака се и сестра и мајка”, те да је држање хајдукове љубе супротан очекиваном: „Љуба му се гротом насмијала” (СНП III: 49).

Да је кршење норме са аспекта колективних уверења (која се тим чином бране и чувају) оправдано, потврђују и песме где невеста преводи сватове преко горе где их чека заседа одбијених просаца, а успех у томе јој омогућава маска – оно што изгледа као јунак за околину и представља јунака. Тако Мара, сестра Ђурковић сердара, штити поворку захваљујући новоме изгледу: „Кад обуче ђузел одијело / Све у срми и у чисту злату, / А припаса свијетло оружје, / Начини се млада сератлија” (СНП III: 72), те одвраћа заседу од себе и сватова на превару – лажући да девојка за коју се одбијени просци интересују није одведена, због чега је и даривају. Мада невеста функционише једнако као и мушкарац у маскулином делокругу, она га само привремено осваја, управо да би себи осигурала сигуран пут ка типично фемининим друштвеним улогама, а што се у самој песми назначавало: „Ту Илија одведе ђевојку, / Одведе је у бијелу цркву, / Па је вјенча себи за љубовцу; / Лијеп пород шњоме породило: / Двије шћери и четири сина; / У младости шћери поукао, / У старости сине иженио” (СНП III: 72). Овде се фокус пребацује са невесте на младожењу, у чијим ће рукама Марина судбина надаље бити.

Приликом испитивања идентитета делије девојке, жене ратнице полази се од њене физичке снаге, где се она показује супериорном у односу на мушкараца: „Он заметну игру пред Златијом, / Бацаг’ оде камена с рамена / И из руке маља око себе; / Но се скочи Златија ђевојка, / Претури им маља и камена” (СНП III: 40). Задачи који ће уследити такође су у вези са њеним телом: „Он се диже у зелену башчу, / Шњиме пође Златија ђевојка, / Кад дођоше у зелену башчу, / Попадоше по зеленој трави, / Ваљају се и тамо и вамо; / Но ђевојка мудра и паметна, / Те за собом траву поврташе” (СНП III: 40), при чему се проматра магијска моћ жене да утиче на вегетацију. Након тога одлазе на купање не би ли Омер челебија, после неуспешних тестова, непосредно видео Златијино тело, што се ипак неће догодити:

Отидоше токе распучават’ / И зелене под њима ђечерме; / Таман Златки да се виде дојке, / Ал’ повика телал у ордији: / „Туна ко је под војском везире, / Бјели му се похараше двори, / Погибе му старац Ћеиване, / А умрије нена на мукама, / Однесе се из ризнице благо, / Одведоше коњи и соколи.” (СНП III: 40).

Други пример типичног пропитивања идентитета открива које је понашање социјално прихватљиво за припаднике различитих полова: „Сјутра ј’ петак, а турски је светац, / Видићемо шта ће куповати / Оно момче младо нежењено – / Ако купи сјајно огледало, / И цетињски шарени преслица, / Онда јесте лепота дјевојка; / Ако л’ купи праха и олова, / Онда јесте момче нежењено!” (СНПр II: 67). Оно што јунакињи омогућава успешно деловање под маском јесте поштовање културног кода и поступање у складу са њиме: „Мудрија је Јања од царице – / Не купује сјајна огледала, / Нит цетињски шарени преслица, / Већ узима праха и олова / И мљетачки подуги пушака” (СНПр II: 67).

Повратак делије девојке, жене ратнице, из маскулиног у феминини делокруг врши се управо потенцирањем функција њеног тела, уобичајено сведених на репродукцију. Естетски, симболички и значењски моћни стихови: „Расте ли ти у пољу пшеница, / Као моја коса под калпаком? / Расту ли ти у башчи јабуке, / Као моје у њедрима дојке?” (СНП III: 40) наглашавају плодност и рађајућу снагу Златијину, изједначену са биљним светом, чиме се она изнова смешта у контекст који се сматра природним жени, при чему јој се одузима свака могућност друштвено активног деловања.⁸ Неки примери показују како се делија девојка с радошћу враћа својим родним улогама: „Дојке расту, доламе пуцају, / Бело лице ’оће да се љуби / Чарне очи ’оће да се гледе!” (Николић 1889: 27).

Нагласимо још да су принципи на којима почива патријархална заједница толико чврсти да се јунакиња њима добровољно повинује јер се норматив вековима одржава под присилом. Патријархат обавезује и мушкарца да на себе преузме маскулина задужења од којих су поједина сурова. Таква је и обавеза да се учествује у ратним походима или мегданима у којима би се победом сачувала породица и њен економски статус, што остарели јунаци без мушког порода (али и неки други) желе да избегну. Треба ипак нагласити да је у патријархату добар војник био цењен и могао је напредовати у погледу друштвеног угледа, што илуструју и неке од раније наведених песама из нашег корпуса где се помиње одликовање делије девојке за ратничке успехе.

⁸ Родне улоге, односно подела друштвених функција на основу пола, утемељена је овде (и у патријархату уопште) у домену природног, телесног, самим тим и наводно непроменљивог аспекта.

Разлози због којих делија девојка, жена ратница, мења родни идентитет произилазе из патријархалне културе која мушкарца високо вреднује. Тако сестра одлази у цареву војску уместо брата јер је за заједницу већа штета да погине он него она – постоји и реална опасност по целу породицу и њихову имовину када се остане без заштитника, те на обавештење:

„Него ме је књига допанула / Да ја идем на цареву војску / Без промјене за девет година; / Те бих и то лако прегорио, / Ал’ не могу моје бјеле куле, / Ни толико цура чекат’ неће, / Нити тебе, моје миле сеје – / Остаће ми моји двори пусти, / Па ће ми их когођ поробити, / Тебе, моју сеју, заробити, / Сам сам, сејо, од мушкије главе!”

Анђелија спремно одговара: „Ти не жали мене, твоје секе, / Него дворе, па и твоју главу – / Ја ћу за те на цареву војску!” (СНПр II: 59). Овакав потез је у датом контексту логичан, оправдан и високо етички котиран чин јунаштва (в. Милјанов 1964: 29–34).

Када је јунак угрожен, под претњом је и све оно што му припада, а стихови јасно означавају да се женски члан породице рачуна као објекат – изједначен са другим предметима у мушком власништву. Тако од Божа Рашковића, који жели да се ослободи из тамнице откупом, везир тражи: „Једно добро – бритка ћорда твоја, / Што њом удреш, пребољет’ не може; / Друго добро – вранац коњиц добар, / Што потјера, побигнут’ му не море; / Треће добро – сестра билогрла, / Кад с њом радо пијеш вино рујно, / Види јом се кроз грлоце винце!” (Богишић 1878: 98). Пошто брат не да сестру из љубави према њој, одлучује се да остане у ропству, а она сама преузима братовљева јуначка обележја и одлази да га избави, јер јој је боравак у кући без главе породице неприхватљив. Слична је ситуација и када се за откуп јунака, између осталих ствари, тражи супруга (в. СНПр III: 60).

Реакција остарелог мушкарца без синова на позив за учешће у рату је увек иста: „Грозне сузе низ образе лије” (СНП III: 40; уп. Богишић 1878: 96; СНПр II: 67). Делија девојка одлази за вереником у војску јер би по њу било горе да га чека „за девет година” (Милутиновић 1837: 107) у неодређеном статусу заручене, а неудате жене.

Када би у датим околностима јунакиње поступале по сопственом нахођењу, тако да личну срећу ставе изнад добробити

ионако угрожене заједнице којој припадају, не поштујући прописе патријархалног друштвеног уређења, њихова породица би била поробљена, што у коначници представља и претњу по шири колектив – читав народ. Постоје, наравно, и примери песама где се делија девојка, жена ратница, прерушава у мушкарца како би се одбранила, односно заштитила, или себи обезбедила боље услове живота (в. Пантић 1964: 83–85; Богишић 1878: 38; уп. СНП III: 28; СНП VI: 69; СНПр III: 29), али и тада како би најпре испунила своје задатке и тиме остварила и она права која јој патријархат гарантује. Репрезентативан пример јесте песма „Кунина Златија”, у којој жена, иако удата, не може да обавља супружничку и родитељску улогу у браку који није ни конзумиран, јер „Љети ага иде по четама / Те доводи танане робиње, / Па он љуби лијепе робиње; / Зими ага иде у механе / Те он љуби крчмарице младе” (СНП III: 28). Стихови јасно назначавају како је муж тај који први крши норму и тиме жену доводи у готово безизлазну ситуацију, односно до стања у коме она једини смисао проналази у самоубиству.

Усмене епске песме о делији девојци, жени ратници, која из фемининог делокруга иступа у маскулини домен моћи пропитују поделу друштвених улога засновану на полу, показујући да жена може обављати и оне функције које су резервисане само за мушкарца, при чему се показује као изузетно успешан војник. У нашем корпусу кршење норме је неопходно како би се патријархат (чији се постулати релативизују) одржао, постављене границе се померају да би најзад биле враћене на своје место, онако како вековима стоје. Представљена грађа, међутим, илуструје да су родни идентитети конструисани, те да се разлике између послова које у традиционалној култури Срба обавезно обавља жена, односно мушкарац, показују споља одређеним, а на појединачном плану растегљивим, и то само привремено, док се делује под маском, јер демаскирање обавезно подразумева повратак у стање где се основна начела патријархата (подређеност млађег старијем члану заједнице и потчињавање жене мушкарцу) неприкосновено и беспоговорно поштују. Дуговечност овог типа уређења утемељена је у прећутном покоравању услед страха од кажњавања до којег у колективним оквирима обавезно долази, а што показују стихови којима ћемо овај рад окончати:

„Чу ли мене, одметник Ајкуно, / Хоћеш мени вјеру заложити, / Да ти више четовати нећеш? / Да т' поклоним твоју русу главу?“ / Проговара одметник Ајкуна: / „Ја не жалим моју русу главу, / Него твоју што је не посјеко!“ / Ражљути се травнички везире / На делије хршум учинио / Да погубе одмјетник Ајкуну. / То делије једва дочекаше / Да освете делибашу Ибру / Па Ајкуну млади дочепаше, / Изведоше за Травника бјела, / Свезаше је коњма за репове, / Раскидоше одметник Ајкуну, / Тако Ајка четовање сврши. (Пандуревић 2015: 349)

Цитирана литература

- Ван Генеп, Арнолд. *Обреди прелаза*. Београд: Српска књижевна задруга, 2005.
- Дракулић, Наташа. „Делија девојка у српској усменој епици“. *Филолог*, књ. 18 (2018): 430–451.
- Дракулић, Наташа. „Елементи хумора у српској усменој епици с мотивом трансродног прерушавања“. у: Маја Анђелковић и Мирјана Секулић (ур.). *Савремена проучавања језика и књижевности: зборник радова са X научног скупа младих филолога Србије, одржаног 31. марта 2018. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*, књ. 2. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2019: 111–119.
- Дракулић Козић, Наташа. *Маскирање мушкарца у жену и жене у мушкарца као вид замене родног идентитета у српским усменим епским песмама*. Необјављена докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет, 2022.
- Елијаде, Мирча. *Мистична рођења*. Панчево: Заједница књижевника Панчева, 1994.
- Елијаде, Мирча. *Свето и профано*. Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2003.
- Павловић-Самуровић, Љиљана. „Мотив девојке-ратника у шпанском романсеру и у нашој народној поезији“. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 4, св. 1 (1974): 255–268.
- Пандуревић, Јеленка. „О епским ратницама и хајдучицама, или о игри идентитета у српској народној епици“. у: Драган Бошковић (ур.). *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29–30. X 2010)*, књ. 2. *Жене: род, идентитет, књижевност*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, Скупштина града Крагујевца, 2011: 21–31.
- Сувајцић, Бошко. „Принцепа на зрну грашка. Мотив делије девојке у усменој поезији о хајдучима на Балкану“. *Митолошки зборник*, књ. 18 (2008): 221–248.
- Batler, Džudit. *Tela koja nešto znače: o diskurzivnim granicama „pola“*. Beograd: Samizdat B92, 2001.

- Bahtin, Mihail. *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*. Beograd: Nolit, 1978.
- Delić, Simona. „Slavonske inačice pjesme o djevojci-ratnici u hrvatskoj usmenoj tradiciji u komparativnom kontekstu: književno-antropološki pristup zapletu i liku”. *Scrinia Slavonica*, knj. 14 (2014): 79–106.
- Elijade, Mirča (1996). *Mefistofeles i androgin*. Čačak: Dom kulture Čačak, Umetničko društvo Gradac, 1996.
- Kleut, Marija. „Ime i žanr u narodnoj poeziji”. *Folklor u Vojvodini*, knj. 10 (1998): 22–31.
- Kleut, Marija. “The Maiden as the Hero’s Double: A Story Model in Serbo-Croatian Oral Epics”. in: Maria Herera-Sobek (ed.). *Gender and Print Culture: New Perspectives on International Ballad Studies*. Freiburg: Kommission für Volksdichtung of the Societe International D’Ethnologie et de Folklore, 1999: 53–59.
- Miljanov, Marko. *Primjeri čojstva i junaštva*. Beograd: Rad, 1964.
- Ortner, Seri. „Žena spram muškarca kao priroda spram kulture?”. u: Papić, Žarana i Lydia Sklevicky (ur.). *Antropologija žene*. Beograd: Prosveta, 2003: 146–178.
- Prčić, Ljubica. „Kvalifikatori u antroponimima i uz njih u epskoj narodnoj poeziji”. *Folklor u Vojvodini*, 10 (1998): 53–59.
- Turner, Victor. *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Pub. Co, 1987.
- Turner, Victor. *Od rituala do teatra: ozbiljnost ljudske igre*. Zagreb: August Cesarec, 1989.
- Šapkaliska, Teodora. “Historical Ballads with the ‘Woman Hero’ Motif”. in: Maria Herera-Sobek (ed.). *Gender and Print Culture: New Perspectives on International Ballad Studies*. Freiburg: Kommission für Volksdichtung of the Societe International D’Ethnologie et de Folklore, 1999: 79–84.
- Vidaković Petrov, Krinka. “La Doncella Guerrera”. *Jewish Folklore and Ethnology Review*, knj. 15, sv. 2 (1993): 23–28.
- Vidaković Petrov, Krinka. *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu: XVI–XX vek*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa, 2001.

Извори

- Богишић, Валтазар. *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*. Биоград: Државна штампарија, 1878.
- ЕР – Геземан, Герхард. *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*. Београд, Сремски Карловци: Издање приређивача, 1925.
- Караџић, Вук Стефановић. *Српски рјечник: истумачен њемачкијем и латинскијем ријечма*. Беч: Штампарија Јерменскога наместира, 1852.
- Караџић, Вук Стефановић. *Животи и обичаји народа српскога*. Беч: У наклади Ане удове В. С. Караџића, 1867.
- Милутиновић, Сима Сарајлија. *Пјеванија црногорска и херцеговачка*. Лајпциг: Издање приређивача, 1837.
- Николић, Григорије А. *Српске народне песме из Срема, Луке и Баније*. Нови Сад: Браћа М. Поповић, 1889.

- Пандуревић, Јеленка. *Из фолклорне ризнице Босанске виле: епско-лирске пјесме*. Књ. II. Нови Сад, Београд, Бања Лука: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2015.
- Пантић, Мирослав. *Народне песме у записима XV–XVIII века*. Београд: Просвета, 1964.
- СНП II – Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. II. Беч: Штампарија Јерменскога манастира, 1845.
- СНП III – Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. III. Беч: Штампарија Јерменскога манастира, 1846.
- СНП IV – Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. IV. Беч: Штампарија Јерменскога манастира, 1867.
- СНП VI – Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. VI. Биоград: Штампарија Краљевине Србије, 1899.
- СНП VII – Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. VII. Биоград: Штампарија Краљевине Србије, 1900.
- СНП VIII – Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. VIII. Биоград: Штампарија Краљевине Србије, 1900.
- СНП IX – Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. XI. Биоград: Штампарија Краљевине Србије, 1902.
- СНПр II – Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*. Књ. II. Живомир Младеновић и Владан Недић (прир.). Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности, 1974.
- СНПр III – Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*. Књ. III. Живомир Младеновић и Владан Недић (прир.). Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности, 1974.
- СНПр IV – Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*. Књ. IV. Живомир Младеновић и Владан Недић (прир.). Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности, 1974.
- Шаулић, Новица. *Српске народне пјесме*. Књ. I, св. II. Београд: Графички институт „Народна мисао“, 1929.

PATRIARCHAL IDEOLOGY IN ORAL EPIC POEMS
ABOUT *DELIJA* GIRL / WOMAN WARRIOR

Summary

Oral epic poems about *delija* girl / woman warrior thematize the change of the feminine to masculine gender identity, and they represent an example of a violation of the social code that is established in the framework of traditional culture. The primary corpus of our research includes the collections of oral epic poems from the period before Vuk, as well as all the collections by Vuk Stefanović Karadžić, while the secondary material is much wider. The research subject is the patriarchal ideology, which is questioned in a number of ways by the female-to-male masking on account of her successful activity in the new field of power. Beside the relativization of the division of social roles based on sex, it is noticed that patriarchy is confirmed because it will not be violated after these transgressions, moreover, it will stay preserved. The aim of our paper is to provide a new analysis of the described norm violation context, regarding the conditions in which it occurs as well as the reactions of the society to the transgression, questioning the validity of the approach to folklore from the aspect of feminist theories and gender studies. Special attention is paid to the mechanisms that are used for the maintenance of collective beliefs and strictly stated rules of behavior for every individual in the community.

Keywords: *delija* girl, woman warrior, masking, gender identity, patriarchy, Serbian oral epic.

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА XV

Тематски зборник радова

Издавачи

Удружење фолклориста Србије, Београд
Институт за књижевност и уметност, Београд
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд
Научно-образовно културни центар „Вук Караџић”, Тршић

За издаваче

Данијела Поповић Николић
Светлана Шеатовић
Александар Јерков
Никола Ненадовић

Лектура и коректура

Ана Јањић
Оливера Марковић
Сања Стевановић

Превод резимеа на енглески језик

Данијела Лекић

Припрема за штампу

Матеа Милошевић

Штампа

Штампарија „Топаловић” д. о. о., Ваљево

Тираж

200 примерака

Београд – Тршић
2025

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

398(082)
398:32(082)
82.09(082)

САВРЕМЕНА српска фолклористика 15 : тематски зборник радова
/ уредник Јеленка Пандуревић. - Београд : Удружење фолклориста Србије
: Институт за књижевност и уметност : Универзитетска библиотека
"Светозар Марковић" ; Тршић : Научно-образовно културни центар "Вук
Карацић", 2025 (Ваљево : Топаловић). - 442 стр. : илустр. ; 24 cm

"Научни скуп Фолклористика–идеологија–политика одржан је у Тршићу од 4.
До 6. октобра 2024. године у организацији Удружења фолклориста Србије,
Института за књижевност и уметност у Београду, Научно-образовно културног
центра "Вук Карацић" у Тршићу, Центра за културу "Вук Карацић" у Лозници
и Универзитетске библиотеке "Светозар Марковић" у Београду, као 15. у низу
скуп фолклориста." --> стр. 7. - Радови на срп., мак. и хрв. језику. -
Тираж 200. - Стр. 7-26: Савремена српска фолклористика између науке,
идеологије и политике / Јеленка Ј. Пандуревић. - Напомене и библиографске
референце уз радове. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на енгл. или срп.
језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-7301-226-1 (УБСМ)

1. Пандуревић, Јеленка Ј., 1974- [уредник] [аутор додатног текста]
а) Фолклористика - Зборници б) Фолклор - Политика - Зборници в) Књижевност
- Зборници

COBISS.SR-ID 179285513